

Рекомендації «Вдосконалення передачі знань в Україні між науково-дослідними установами, університетами та промисловістю»

Підготовлені професором О. Келлі, професором К. Українські, Університет Тарту, кандидатом юридичних наук Ю. Капіцею, кандидатом юридичних наук К. Шахбазян, Центр інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України. Університет Тарту, Центр інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України, 2016¹

3. Використання знань

3.1. Керівництва з передачі знань на рівні наукових установ та вищих навчальних закладів

У попередніх консультаціях щодо інноваційної політики, українським законотворцям було рекомендовано вирішити питання щодо прийняття національних середньострокових (3–5 років) стратегічних планів розвитку науково-технічної діяльності та інновацій, а також включити зацікавлені сторони (включаючи наукові установи, університети, підприємства) до їх розробки (проект ЄС Innopolicy, 2009–2011)².

Вказане має суттєве значення як основа для запровадження системних заходів у галузі передачі знань з забезпеченням використання комплексу заходів державної підтримки: фінансових, кредитних, податкових, створення інфраструктури передачі знань тощо.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (ст. 8), підрозділи з передачі технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності мають бути створені в наукових установах академій наук, у вищих навчальних закладах, наукових установ міністерств.

У той же час відсутність фінансових, кредитних та податкових механізмів підтримки передачі знань (передачі технологій) в Україні проявилась у тому, що такі підрозділи більш активно залучені до збору звітності з передачі знань з недостатнім розвитком їх потенціалу щодо можливого впливу на передачу технологій.

Таким чином, це є, значною мірою, відповідальністю уряду щодо створення системи державної підтримки передачі знань.

¹ Продовження. Початок див.: Шляхи розвитку української науки. – 2016. – № 9. – С. 106–112; Шляхи розвитку української науки. – 2016. – № 10. – С. 97–103.

² Інноваційна політика: європейський досвід і рекомендації для України. Том 3. Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. Проект ЄС Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні, 2009–2011. – Київ: Фенікс, 2011. – 74 с.

Досвід роботи з охорони інтелектуальної власності та передачі технологій наукових установ та університетів в Україні свідчить, що у ряді випадків, зокрема, що стосується НАН України, інших організацій, – приймається положення щодо використання об'єктів права інтелектуальної власності, що є керівними принципами для здійснення цієї діяльності в наукових установах.

Було б корисним прийняття науковими установами та університетами в Україні керівних принципів та положень щодо передачі знань та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, що враховували у тому числі положення Рекомендацій ЄС.

Викликом для керівництва Установ є дотримання стратегічних цілей при управлінні, оскільки прибутки від діяльності з передачі знань є відносно невеликим в більшості університетів. Наприклад, частка господарських договорів у науково-дослідних бюджетах університетів Естонії становить 4–6 % від дослідницьких бюджетів (що відповідає міжнародному рівню); доходи від ліцензування є значно меншими. Проте витрати на підвищення компетенції фахівців для створення об'єктів права інтелектуальної власності, підвищення кваліфікації фахівців підрозділів з інтелектуальної власності та передачі технологій, а також на забезпечення охорони ОІВ можуть бути суттєвими.

Слід зазначити, що в Україні (і це збігається з Рекомендаціями ЄС щодо передачі знань) майнові права інтелектуальної власності на службові ОІВ набуваються науковими установами та університетами.

Малоймовірно, що доцільно змінювати цей принцип, навіть якщо в деяких країнах ЄС існує негативна практика щодо здійснення та забезпечення дотримання цього принципу та в деяких країнах майнові права інтелектуальної власності набуваються працівниками університетів.

Патентні заявки і видані патенти (якщо вони пройшли належну експертизу по суті) слід вважати результати досліджень і дозволяти бути частиною докторської дисертації і підтримкою академічної кар'єри (за аналогією з науковими статтями високого рівня).

Такий підхід повинен мотивувати дослідників до патентування.

Актуальним є визначення в наукових установах та ВНЗ:

– загальних розмірів виплати винагороди винахідникам та авторам службових ОІВ при їх використанні;

– принципів розподілу коштів, що отримує Установа від використання ОІВ, між:

винахідниками, авторами (ми) ОІВ,

підрозділом, у якому вони працюють,

а також Установою.

Політичні рекомендації: доречно, щоб практика передачі знань між установами і промисловістю та запровадження державної підтримки цієї діяльності стало політичним і оперативним пріоритетом для міністерств та регіональних органів управління. Кожне міністерство і регіональний орган управління, що здійснює діяльність з передачі знань (технологій), має призначити посадову особу, відповідальну за підтримку та моніторинг цієї діяльності. Доцільним є запровадити регулярні зустрічі таких осіб з метою обміну інформацією та обговорення шляхів вдосконалення передачі знань.

Рекомендація для наукових кіл: доцільно в наукових установах та вищих навчальних закладах прийняти Керівництва з охорони інтелектуальної власності та передачі знань (передачі технологій) з врахуванням Рекомендацій ЄС у цій галузі, із забезпеченням цієї діяльності ресурсами, доведенням значущості передачі знань до дослідників та керівників середнього рівня, визначенням стимулів для працівників, що створюють об'єкти права інтелектуальної власності.

3.2. Підвищення рівня обізнаності та нарощування потенціалу на міжнародному, державному та інституційному рівнях

Підвищення обізнаності та нарощування потенціалу є ключовими питаннями на всіх етапах передачі знань.

Передумовою успішного трансферу знань (включаючи передачу технологій) є те, що суб'єкти української інноваційної системи мають і розвивають свої навички у сфері інновацій і технологій, і мають змогу здійснювати це стабільно і на постійній основі.

Підготовлений у 2011 р. звіт проекту ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні» «Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів», містили ряд політичних рекомендацій, спрямованих на успішну розробку української інноваційної системи.

Вони були запропоновані в таких галузях:

- удосконалення механізмів управління на користь інновацій;
- розвиток інноваційної діяльності на підприємствах;
- зв'язок науково-дослідного потенціалу з промисловістю;
- збільшення інновацій у регіонах;
- розвиток інноваційної культури;
- конкурентоспроможні на світовому ринку еко-інновації.

Важливим є реалізація вказаних напрямів. Крім того, їх здійснення є значною мірою суттєвим як передумова ефективного функціонування передачі знань на рівні країни.

На рівні ЄС визнається, що Україна здійснює заходи з інтеграції у європейський дослідницький простір за допомогою Рамкових програм ЄС з наукових досліджень та інновацій та активного залучення до програми

«Horizon 2020». Нами прийнято до уваги, що для спільної участі у Рамкових програмах ЄС в Україні є традиційно сильні наукові школи у галузі матеріалознавства, космічних і авіаційних технологій, зварювального обладнання, суднобудування, біохімії та інформаційних технологій.

Ми рішуче підтримуємо цю інтеграцію до спільних дій з партнерами по ЄС.

Естонія мала цікавий досвід (програма SPINNO на початку 2000-х років) того, якими непередбачуваними були вищі навчальні заклади для передачі знань, і скільки часу знадобилося, поки ці ідеї не втілились в конкретну практику установ (оскільки університети є організаціями з демократичними традиціями, у них займає дуже багато часу прийняти зміни до усталеної практики).

Крім того, в Естонії управління діяльністю з передачі знань часто потрапляє між навчальною та науковою роботою (традиційні напрямки діяльності університету), що означає, що немає беззаперечних зобов'язань до неї на різних рівнях управління (рівень керівництва, рівень факультетів, рівень дослідницького відділу).

Підвищення рівня обізнаності дослідників стосовно ролі передачі знань має бути підвищене. Було задокументовано, що знання і компетенція окремих дослідників (підсилені відповідним менеджментом) визначають їх участь у передачі знань. Якщо в технічних галузях і природничих науках, як правило, усвідомлення краще, низький рівень обізнаності щодо можливостей з передачі знань в соціальних науках є наявним для багатьох країн, у тому числі й Естонії.

У науковій літературі важливість інтеграції науково-дослідної діяльності через міжнародні наукові співтовариства була визнана базисом для досягнення кращої якості, а також для поширення наукових досліджень (у тому числі – передачі знань).

Таким чином, важливим є розвиток участі українських наукових установ та вищих навчальних закладів у програмі «Horizon 2020». Надзвичайно важливо, щоб вказане було відчутне у таких пріоритетних для Європи галузях, як нанонаука і нанотехнології, матеріалознавство та новітні виробничі технології; біотехнології і науки космічної галузі.

Необхідним є наявність чітких правил щодо прав інтелектуальної власності на результати, створені під час фінансованих державою досліджень, а також, щоб такі результати були легкодоступні.

Крім того, доступ до результатів наукових досліджень, створених під час Рамкових програм досліджень та інновацій ЄС та правовий режим об'єктів права інтелектуальної власності, фінансові умови участі у конкурсах ЄС

мають бути врегульовані згідно положень міжнародних угод про науково-технічне співробітництво України з ЄС та актами ЄС щодо проведення таких досліджень.

Органам державної влади, академіям наук доцільно поширювати інформацію про новий режим прав інтелектуальної власності на результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (згідно з законами України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», редакція 2012 р. та «Про наукову та науково-технічну діяльність», редакція 2015 р.), створених за рахунок бюджетних коштів, а також про службові винаходи – серед іноземних партнерських установ.

Політичні рекомендації: на урядовому рівні доцільним є вирішити стратегічно важливі питання – утворення середовища, що сприяє передачі знань, зокрема, з врахуванням рекомендацій проектів Європейського Союзу. У 2009–2015 рр. в рамках проекту ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні», інших проектів ЄС з інноваційної діяльності європейськими експертами були запропоновані рекомендації у вказаній сфері, проте до цього часу вони не отримали практичного вирішення.

Важливим є зняття бар'єрів щодо участі українських науковців у Рамкових програмах ЄС наукових досліджень та розробок, що включає, зокрема, можливість українським установам бути керівниками консорціумів та розпоряджатися валютними коштами, зняття обмежень щодо отримання працівниками коштів за виконання міжнародних проектів, зняття бар'єрів щодо їх використання через органи державного казначейства.

Суттєвим є підвищення обізнаності щодо процесу передачі знань, включаючи організацію постійно діючої системи навчання та підвищення кваліфікації фахівців у галузі передачі знань та охорони прав інтелектуальної власності. Це також актуально для розробки надійних показників, що стосуються передачі знань.

Політичні рекомендації/Рекомендації для наукових кіл: актуальним питанням є підвищення інформованості щодо охорони прав інтелектуальної власності стосовно результатів наукових досліджень, включаючи права на раніше створені об'єкти права інтелектуальної власності, а також права на ОІВ, що створюються під час спільних досліджень, які фінансуються зарубіжними організаціями.

Рекомендації для наукової спільноти: доцільно організувати у вищих навчальних закладах освітні програми, спрямовані на вдосконалення навичок з передачі знань, підприємництва та охорони інтелектуальної власності, а також залучення студентів до проведення маркетингових досліджень, розробки бізнес-планів у сфері нових технологій.

Актуальним є підтримка приєднання передачі знань до традиційних науково-дослідних та освітніх напрямів діяльності.

Створення підрозділів з передачі технологій залишається недостатнім заходом, якщо цілі та заходи з передачі знань не інтегровані до інших елементів управління (наприклад, якщо вони не інтегровані в критерії для відбору академічного персоналу, або якщо факультети і науково-дослідні підрозділи не націлені на втілення цих заходів на практиці тощо). Більш широка інтеграція необхідна для досягнення більшого впливу на суспільство

3.3. Розвиток політики відкритого доступу

Результати досліджень мають бути доступні якомога ширшому колу з урахуванням вимог щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Сучасні технології пропонують декілька можливостей досягти цього. Політика відкритого доступу повинна допомогти науковим установам та ВНЗ поширювати результати своїх досліджень.

При розробці політики відкритого доступу, доцільно врахувати такі питання:

1) **публікація матеріалів відкритого доступу вимагає додаткових ресурсів.** На цей час відбуваються зміни у видавничих моделях. Крім видавців, які продають підписку на свої журнали, є видавці, які розміщують публікації у вільному доступі в Інтернеті. Досить часто автор повинен оплатити витрати на публікацію, які можуть бути досить значними. У Рамкових програмах наукових досліджень та розробок ЄС витрати на публікацію у відкритому доступі здійснюється за рахунок фінансування контрактів з проведення досліджень;

2) **публікація відкритого доступу може мати негативний вплив на якість.** Оскільки видавці відкритого доступу продають можливість публікувати матеріали, а не підписку на видання, то якість наукових робіт не є їх головною турботою;

3) **політика надто відкритого доступу суперечить комерційній передачі знань.** У разі, якщо всі результати дослідження були доступні без будь-яких обмежень (наприклад, у разі відмови від авторського права), то дуже важко комерційно експлуатувати їх (ніхто не готовий платити за те, що може бути використано безкоштовно);

4) **комерційне використання результатів досліджень не повинно обмежувати неналежні публікації.** Рекомендації ЄС з передачі знань пропонують «розробити і опублікувати політику щодо публікації / розповсюдження, що сприяє значному поширенню результатів досліджень і розробок (наприклад, публікації шляхом відкритого доступу), приймаючи можливу затримку, де передбачено захист інтелектуальної власності, хоча це повинно бути зведене до мінімуму³.

В Україні існує практика відкритого доступу і архівації в системі НАН України та деяких університетах, проте відсутнє загальне регулювання політики відкритого доступу. Введення відкритого доступу в Україні затримується через необхідність внесення змін до українського законодавства про авторське право, які регулювали б використання ліцензій

³ Recommendations on knowledge transfer, p. 11.

відкритого доступу ⁴. Це стосується, в основному, діючих вимог про необхідність укладати договори щодо розпорядження правами інтелектуальної власності у письмовій формі.

Політичні рекомендації: рекомендується взяти за приклад політику щодо відкритого доступу держав-членів ЄС, яка враховує потреби в додаткових ресурсах, гарантує якість і забезпечує дотримання балансу інтересів між відкритим доступом до публікацій і комерційною експлуатацією результатів досліджень. Використання стандартних ліцензій, таких як Creative Commons, GPL тощо повинно бути можливим.

Потенційні користувачі цих ліцензій повинні бути інформовані про терміни, умови і потенційний вплив (наприклад, положення щодо копілефту) цих ліцензій.

Рекомендується на урядовому рівні розробити керівні принципи та рекомендації щодо відкритого доступу до наукових публікацій з врахуванням законодавства та досвіду ЄС у цій сфері.

Рекомендація для наукової спільноти: рекомендується розробити політику підтримки публікацій результатів наукових досліджень у відкритому доступі, які гарантувати якість цих публікацій та узгодженість з інтересами щодо комерційного використання результатів досліджень.

(Закінчення в наступному номері).

⁴ *Каніца Ю. М.* Охорона авторського права при комерційному розповсюдженні або вільному доступі до електронних наукових видань у мережі Інтернет: вимоги, обмеження, досвід // Наука України у світовому інформаційному просторі. – № 11, 2015. – С. 45–55.